

VUK-TADIJA BARBARIĆ

*RANJININ LEKCIONAR: KLJUČ ZA
PREDŠESNAESTOSTOLJETNE HRVATSKE LEKCIONARE*

1. *Uvod*

U radu će se izložiti nove spoznaje o *Ranjininu lektionaru*, latiničnom rukopisu dubrovačke provenijencije s početka 16. stoljeća. Prvo će se dati osnovni podatci o tom lektionaru, kao i pregled za potrebe ovoga rada relevantnih dosadašnjih spoznaja o njemu. Već ćemo i u tom uvodnom dijelu naznačiti da su temeljna pitanja tog lektionara općenito važna za problematiku geneze hrvatskih lektionara. U iduća dva poglavlja objasnit će se podrijetlo njegove liturgijske strukture; prvo ćemo vidjeti da je *Ranjinin lektionar* očito lektionar talijanskoga tipa, a dalje ćemo razložiti i zašto smatramo da se on redosljedom i opsegom prilagođavao najmanje i najvjerojatnije dvama talijanskim lektionarima. Nakon toga prikazat ćemo očite primjere izravnoga prevođenja s talijanskoga jezika, što je općenito prvi takav prepoznat slučaj za hrvatske lektionare, a može se smatrati neuobičajenom i neočekivanom pojavom za svetopisamske tekstove. Takvo prevođenje nazivamo horizontalnim u skladu s terminologijom Gianfranca Fole-ne. U raspravi koja slijedi pokazujemo kakve implikacije imaju i mogu imati nove spoznaje o *Ranjininu lektionaru* na cjelokupno poimanje i istraživanje nastajanja najstarijih hrvatskih lektionara.

2. *O Ranjininu lektionaru*

Ranjinin lektionar (RL) ostao je vrelo neodgovorenih pitanja iako je ušao u obzor filologije prije znatno više od jednoga stoljeća. Taj lektionar, čije je stranice ispisao dubrovački vlastelin Nikša Ranjina početkom 16. stoljeća,¹ samo naizgled nije toliko važan i zanimljiv kao

(¹) Ranjina je, kako je zapisano u samome lektionaru, počeo s prepisivanjem 20.

tiskani *Bernardinov leksionar* (BL, 1495.) – jer nema svojih poznatih slijednika – ili kao rukopisni *Zadarski leksionar* (ZL, 14./15. st.) – jer je mlađi, pa je tek sekundarni svjedok o intrigantnim iskonskim procesima nastajanja hrvatskih leksionara. Riječ je o latiničnome rukopisnom leksionaru. Njegov je jezik dubrovački štokavski, pisan je na papiru, a rubrike se u materijalnom pogledu ne ističu crvenom bojom, nego su ispisane crnom bojom kao i sav ostali tekst, dok su u jezičnom pogledu one suprotstavljene svim ostalim hrvatskim leksionarima jer su pisane talijanskim jezikom s rijetkim sintagmama na latinskome jeziku.² Fućak smatra da bi taj fenomen trebalo “podrobnije ispitati”,³ dok Graciotti očito ne vidi u tome ništa neobično jer zaključuje da je talijanski jezik bio “lingua dotta non altrimenti dal latino”.⁴ Rešetar smatra da je *RL* u vezi s nekim “литургичким актом”, možda u “његовој [Ranjininoј] домаћој капели” jer u Dubrovniku “свака је властеоска кућа имала и домаћу капелу и домаћег капелана”, a to zaključuje zato što je sve osim lekcija pisano talijanskim jezikom.⁵

listopada 1508. godine. Rešetar tvrdi da je taj dugi posao on mogao raditi i kroz cijelu 1509. godinu i više, da je pisao bez “dugog prekidaña, jer ruka ostaje sebi jednaka od početka do kraja, samo što je zadña četvrtina [...] nekako nemarnije pisana”. Rukopis je nešto drukčiji u pet lekcija dodanih na kraju, ali svejedno nesumnjivo pripada Ranjini. Za te dodane lekcije Rešetar vjeruje da su pisane “nekoliko godina kasnije”, u vrijeme u koje je pisan i popis lekcija, za koji je Rešetar kodikološkim dokazima pokazao da je naknadno dodan na početak leksionara. To logično proizlazi iz toga što su dodane lekcije u tom popisu stavljene na svoja prava mjesta, v. Milan Rešetar, *Zadarski i Rañinin leksionar*. (Djela JAZU, 13). JAZU, Zagreb 1894, str. IX-X.

(²) Gotovo isključivo u formulama tipa *secundum Mattheum* i sl.

(³) Jerko Fućak, *Šest stoljeća hrvatskoga leksionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskoga glagoljaštva*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1975, str. 215.

(⁴) Sante Graciotti, *Studio introduttivo*, u: Ciro Giannelli, Sante Graciotti, *Il mesale croato-raguseo (Neofiti 55) della Biblioteca Apostolica Vaticana*. (Studi e testi, 411). Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano 2003, str. XXIII. Na istome mjestu Graciotti izlaže i zapažanja o talijanskim elementima u *Hrvatsko-dubrovačkome misalu*, a osobito mu je zanimljivo to da se katkada u njemu nailazi na talijanski tekst koji je odmah zatim preveden na hrvatski. To tumači tako da je prepisivač pred sobom imao “un modello con rubrica italiana, che egli trascrive meccanicamente, peritandosi subito dopo di darle la traduzione”. S obzirom na kontekst u kojem iznosi navedeni zaključak, Graciotti gotovo sigurno misli da je taj prepisivač imao pred sobom predložak tipa *RL*.

(⁵) “[H]ије га дакле обзир на народни језик него обзир на литургију, у којој

U svojoj raspravi iz 1898. godine Rešetar također upozorava na mnoge talijanske elemente u analiziranim lekcionarima, a ponajviše u *RL*-u.⁶ I njegovo kritičko izdanje *RL*-a otkriva da je ponekad razmatrao talijanske utjecaje. Dobar je primjer tumačenje posvojnoga pridjeva u Gjd *Damosov* (treba *Amosov*), kada u bilješci navodi: “*damosou prema tal. d’Amos, koje je uzeto kao jedna riječ*”.⁷ Čini se da Rešetar nije pretpostavljao da bi *RL* mogao biti pod izravnim utjecajem pisanih talijanskih predložaka. Oni koji poznaju njegov rad lako mogu deducirati da Rešetar i takve utjecaje smatra odrazom narodnoga govora, a upravo za jedan dio lekcija iz *RL* on tvrdi da u njima “*имамо мали споменик оригиналног превода у прози једног дубровачког властелина из почетка XVI вијека*”.⁸ No tu je riječ o lekcijama koje on smatra prevedenima s latinskoga jezika, pa bi svi eventualni talijanizmi po njemu bili odraz dubrovačke jezične situacije, koje je, kao što je veoma dobro poznato, talijanski jezik nezaobilazan dio.

Za *RL* izrazito je karakteristično da je prepun pogrešaka, što je više puta isticao Rešetar.⁹ Jedna od zanimljivijih i naizgled gotovo neobjašnjivih jest Ranjinino opetovano pisanje glagola *reći* u 3ljd prezenta (*reče*) na onim mjestima na kojima u odnosnome latinskom tekstu stoji veznik *quia* ‘jer, što; da’,¹⁰ pa npr. dobivamo potpuno nesuvisao tekst Lk 2:7.

*i postavi ga u jasli reče ne bješe nemu mjesta u gostiñici (RL: 21r)*¹¹

талијанском у језику није било мјеста, натјерао да прибави себи лекције на народноме језику”, Milan Rešetar, *Bernardinov lekcionar i njegovi dubrovački prepisi*. Srpska kraljevska akademija, Beograd 1933, str. 27.

(6) Milan Rešetar, *Primorski lekcionari XV. veka*, “Rad JAZU”, JAZU, Zagreb, CXXXIV (1898), str. 181-182.

(7) Milan Rešetar, *Zadarski i Rañinin lekcionar*, cit., str. 101 (bilješka 8).

(8) Milan Rešetar, *Bernardinov lekcionar...*, cit., str. 9.

(9) Npr. konstatacije da je “*донста чудно [...] да разуман човјек крупно гријешу преписујући са штампане књиге*” (*ivi*, str. 10) ili da “*збиља човјек не би вјеровао каквих и коликих је погрешака Рањина право*” (*ivi*, str. 11).

(10) Rješenje je te zagonetke zapravo trivijalno ako se zna da su i *quia* i *dicit* riječi koje se često krata (na samo jedno slovo) – vjerojatno je Ranjina prevodio iz latinskoga teksta u kojem je bilo lako zabuniti se te zamijeniti kratice za te riječi.

(11) *RL* citiramo prema rukopisu pod sign. IV a 32 (iz Kukuljevićeve knjižnice, sign. 653) u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

*et reclinavit eum in praesepio quia non erat eis locus in diversorio*¹²

Zbog takvih pogrešaka i inače u Ranjininu opusu Rešetar je o njemu zaključio sljedeće: “[K]ad se malo pregledaju njegovi prijepisi i njihove bezbrojne i grdne svakojake griješke i bezmislice, tada nam se on prikazuje kao čovjek baš plitka uma”.¹³

Rešetar je prvi pisao o tome kako je nastao redosljed lekcija u *RL*-u i nakon njega toj temi nitko nije pridonio važnim zapažanjima, pa ni liturgičari, što je osobito zanimljivo. Njegova su zapažanja opisna, a objašnjenja veoma logična s obzirom na opće poznavanje problematike u njegovo vrijeme:

Rašina [je] dosta često, nešto dok je pisao baš rukopis a nešto docnije, koješta ispravljao. Naročito je mnogo često ispravljao naslove lekcijama, gdje je koješta mijenjao i dodavao a ponajviše ispravljao broj glave, iz koje je uzeta lekcija. Mnogo je ispravljao i brojeve, što nose lekcije. U popisu njihovu zabilježio je brojeve samo na prva dva lista, ali je i tu koješta pogriješio pa opet nevažno ispravljao, tako da zadnja lekcija na listu III^b nosi u popisu broj 83, dok bi uprav trebalo da nosi broj 92. Naprotiv u samom lekcionaru dao je svakoj lekciji svoj broj, ali i tu je dosta ispravljao nešto što bi pogriješio broj a nešto što je htio dovesti u svoj red onijeh pet lekcija, što ih je pri kraju od knjige docnije dodao (350., 428., 431., 432. i 435.), pa opet lekcije 240 i 241, koje je griješkom prepisao iza lekcije 247. Napokon mu je pošlo za rukom da sve uredi te tako od 480 lekcija, što ima u njegovu lekcionaru, svaka ima svoj broj a brojevi teku u redu od početka do kraja.¹⁴

Gornji se citat u bitnim crtama može sažeti na sljedeći način. Rešetar očito smatra da je Rašina imao pred sobom nekoliko¹⁵ tekstova, da mu je zadatak bio da vjerno prepíše/prevede te tekstove u točno određenom redosljedu lekcija te da se s tim zadatkom nije dobro nosio. Mnogobrojni popravci, čitamo sada između redaka, po njemu

(¹²) *VuS = Biblia sacra iuxta vulgatae versionem*. Recensuit et brevi apparatu instruxit Robert Weber. Editionem quintam emendatam retractatam Roger Gryson. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 2007 [elektroničko izdanje u okviru računalnoga programa *Logos Bible Software*].

(¹³) Milan Rešetar, *Zadarski i Rašinin lekcionar*, cit., str. XVI.

(¹⁴) *Ivi*, str. X-XI.

(¹⁵) Zašto “nekoliko” bit će jasno poslije, a tiče se heterogena sastava *RL*-a.

znače da se s vremenom Ranjina vraćao reviziji svojega teksta prema izvorima, tj. ishodišnim tekstovima. O tome jednoznačno govori Rešetarovo referiranje na Ranjinine postupke kao na “ispravljanje pogrešaka”. Alternativna bi hipoteza bila da se Ranjina prilagođavao novome modelu (modelima), ali tu mogućnost Rešetar uopće ne uzima u obzir.

Rešetar je bio na dobrome tragu, tj. ispunio je neke uvjete da postavi drukčije hipoteze, ali nikako i dovoljne uvjete jer mu je neprestano nedostajalo materijalnih dokaza, koje pak nije mogao pronaći u dotad poznatoj hrvatskoj lekcionarskoj tradiciji, a nije pomišljao na to da se odgovor možda krije izvan hrvatskih lekcionara i latinskih misala. Itekako je bio svjestan da je *RL* nastajao dugo te je svojemu vlasniku služio desetljećima, o čemu svjedoče i osobne Ranjinine bilješke iz kojih je rekonstruirao njegovu biografiju,¹⁶ zaključivši da je u vrijeme prepisivanja lekcionara dubrovački vlastelin Ranjina mogao imati svega 14 godina.¹⁷

Sve navedeno samo je pridonijelo da se u znanosti održi mišljenje kako je *RL* “sadržajno [...] očito neka kompilacija iz prijašnjih lekcionara”.¹⁸ To bi se Fućkovo mišljenje još i moglo održati da nije izrečeno u kontekstu analize liturgijskoga sastava. Da među ostalim i tako treba tumačiti riječ “sadržajno”, nedvosmisleno govori sljedeći zaključak:

Od Bernardinova se i od Zadarskoga lekcionara Ranjinin lekcionar sadržajno razlikuje i time što nema nikakvih blagoslova ni prefacija, kako to u dodatku imaju oni. Taj podatak upućuje na to da je Ranjinin lekcionar pisan i da je služio za *privatnu (ne liturgijsku) uporabu*. To potvrđuje i činjenica da je pisan jednobojno [...] a o tom svjedoči i cio niz osobnih i obiteljskih podataka upisanih između kalendara i lekcionara [...].¹⁹

Nakon što izložimo što su donijela naša istraživanja, tezu o privatnoj/neliturgijskoj uporabi *RL*-a bit će veoma teško braniti, no trebalo je i prije prepoznati da ona počiva na veoma slabim temelji-

⁽¹⁶⁾ *Ivi*, str. IX-X.

⁽¹⁷⁾ *Ivi*, str. XVI; Milan Rešetar, *Bernardinov lekcionar...*, cit., str. 11.

⁽¹⁸⁾ Jerko Fućak, *Šest stoljeća...*, str. 214.

⁽¹⁹⁾ *Ibid.* (isticanje je naše).

ma.²⁰ Naime, treba samo pokušati definirati, tj. zamisliti što bi činilo tu privatnu uporabu. Želi li se reći da je Ranjina možda i nekoliko godina utrošio na stvaranje lekcionara koji na kraju neće imati liturgijsku funkciju? Ni jedan gore navedeni argument ne govori o uporabi *RL*-a, nego samo o tome da je riječ o Ranjininu privatnu vlasništvo. Ranjina je svoj lekcionar mogao i posuđivati za liturgijsku uporabu, ali i nositi ga na misu gdje je možda htio uz slušanje lekcija pratiti i pisani tekst.²¹ Kako u tim slučajevima razgraničiti privatnu od liturgijske uporabe? Argument o jednobojnome pisanju također ne pokazuje ništa sigurno i jednoznačno. Po svemu sudeći, suočeni s lekcionarom koji nije poput ostalih, dosadašnji su istraživači nastojali pružiti bilo kakve odgovore kako bi mogli definirati taj lekcionar u odnosu na sačuvane hrvatske lekcionare, a vidimo da je njegova evaluacija otišla u tom smjeru da ga se jedino može proglasiti atipičnim. To je posve točno, ali i dalje ne govori ništa bitno o samome *RL*-u.

Iako je naveo tekst početka *RL*-a koji glasi: “Počinu pistole i vanđelja i lekcioni, koje se legaju po sve godište na misi kako je uža(n)-ca S(vete) crk(ve) rimske” (*RL*: 13r), Fućak nije ni zapazio ni komentirao jednu potencijalnu liturgičku zanimljivost.²² Naime, iz glagoljske su nam tradicije poznati misali “po zakonu Rimskoga dvora”, a ovdje se spominje “Sveta rimska crkva”. Fućak, nakon što je prikazao “tri redakcije jednoga te istoga našega najstarijeg lekcionara”, prema Rešetaru citira i neke odabrane primjere “elegantno prevedenih latinskih idioma odgovarajućim našim idiomima”.²³ Te smo primjere zbog preglednosti stavili u Tablicu 1.

(²⁰) Čini se da Fućak neadekvatno interpretira ono što je pisao Rešetar jer kada kaže da je Ranjina prepisivao za “личну потребу”, to se ni iz čega što Rešetar dalje piše ne može protumačiti kao “neliturgijsku potrebu”, Milan Rešetar, *Bernardinov lekcionar...*, cit., str. 26-27.

(²¹) Budući da je Rešetar pokazao Ranjininu iznimnu sklonost prepisivanju tekstva “kojim je davao neku vrijednost” (Milan Rešetar, *Zadarski i Ražinin lekcionar*, cit., str. XV), mogli bismo pretpostaviti da je on predstavnik onoga što danas kolokvijalno zovemo ‘vizualnim tipom’.

(²²) Jerko Fućak, *Šest stoljeća...*, cit., str. 214.

(²³) *Ivi*, str. 215. Rešetar takve slučajeve uzima za primjer da se “katkada nalazi i čisto narodna riječ ili rečenica koja odgovara latinskomu pojmu ali ne latinskoj riječi”, Milan Rešetar, *Primorski lekcionari XV. veka*, cit., str. 181.

Latinski tekst	ZL	BL	RL
intempestae noctis silentio (1 Kr 3:20)	u gluho noći	u gluho doba noći	u gluho noći doba
galli cantu (Mk 13:35)	o petesih	–	kad kokot zapoje
Cumque introisset et saltasset (Mk 6:22)	–	ulize jigrajući u poskok	uljeze i poče skakati

Tablica 1: Fućkovi odabrani primjeri “elegantnih prijevoda” u *RL*-u prema Rešetaru.

Rešetar je identificirao tri glavne skupine lekcija u *RL*-u koje su (lekcije) razasute po cijelome lekcionaru po posve nejasnome uzorku.²⁴ Ta tri “elementa”, koja ćemo označiti kao Rešetar R¹, R² i R³, jesu sljedeći:

- skupinu R¹ čine lekcije koje pripadaju osnovnome lekcionaru “koji je u našem prijevodu došao odnekle iz sjeverne Dalmacije u Dubrovnik, te je tu (bez sumnje malo po malo) okrenut na dubrovački govor i inače miješan”;²⁵
- skupinu R² čine lekcije izravno preuzete iz *BL*-a, a ima ih 56;²⁶
- skupinu R³ čine 43 lekcije za koje Rešetar smatra da su u Dubrovniku izravno prevedene s latinskoga jezika.²⁷

Inače, lekcija po Rešetaru ima ukupno 480, pa iz toga proizlazi da je R¹ daleko najbrojnija skupina,²⁸ ali i to da je u pitanju velik potencijal za finiju raščlambu tih lekcija. Rešetar razloge za tu svoju po-

(²⁴) “Bilo bi zanimljivo prostudirati zašto su i po kojem kriteriju uzimane lekcije iz kojega izvora”, Jerko Fućak, *Šest stoljeća...*, cit., str. 214.

(²⁵) Milan Rešetar, *Primorski lekcionari XV. veka*, cit., str. 87.

(²⁶) To su lekcije označene u Rešetarovu izdanju brojevima: 7, 12-15, 17, 37, 58, 59, 78, 149-151, 159, 169-172, 177, 231, 233-238, 278-289, 324, 326, 327, 339, 367, 369, 379, 389, 390, 398, 402, 417, 420, 421, 472, 475; a među njih još pripada prva polovica lekcije 16 te početak lekcije 384.

(²⁷) Lekcije označene brojevima: 41, 43, 94, 206, 213, 216, 237, 239, 310, 322, 323, 355, 357, 359, 386, 392, 400, 406, 408, 415, 418, 424, 426, 430, 439, 441-446, 451-455, 457, 459, 463, 477, 479, 480.

(²⁸) Za podjelu vidi *ibid.* Na tom je mjestu zabunom Rešetar izbrojio 57 lekcija za skupinu R².

djelu ilustrira na nekoliko primjera teksta iz *Vulgate*, *RL*-a, *ZL*-a i *BL*-a prikazanih interlinearno. Bilo bi previše da ih donosimo ovdje, pa ćemo samo ostati na konstataciji da je sa svojim primjerima definitivno pokazao da postoji čvrsta osnova za predloženu podjelu.²⁹

Navedena je Rešetarova podjela više puta citirana u literaturi, ali često se previđa ili se ne smatra važnim da je utvrdio još jednu potencijalnu skupinu lekcija,³⁰ koje radi jednostavnosti pribraja skupini R^1 .³¹ Tih lekcija ima 22 i označene su u Rešetaru izdanju sljedećim brojevima: 304, 330, 341-343, 347, 358, 364, 384, 385, 391, 405, 409, 428, 431, 432, 434, 435, 438, 447, 468, 478.³² Označit ćemo te lekcije oznakom R^4 .

Graciotti je upozorio na neke nelogičnosti Rešetarove podjele te je zaključio: “Uno studio esatto della effettiva consistenza delle parti di cui consta $R [= RL]$ non è stato fatto (fuori di Rešetar, che però non documenta le sue conclusioni) né è possibile affrontarlo in questa sede”.³³ Izložit ćemo ovdje samo bitne njegove zaključke do kojih je došao u vezi s *RL*-om. On je jednom tablicom pokazao kako tri lekcije, tj. jedna lekcija u trima varijantama, u *RL*-u donekle odgovaraju ekvivalentnoj lekciji u *BL*-u, dok su veze sa *ZL*-om znatno manje uočljive. U drugim dvjema tablicama, u kojima suprotstavlja jednu lekciju iz *RL*-a dvjema lekcijama, tj. jednoj lekciji u dvjema varijantama, iz *BL*-a dodatno pokazuje da u *RL*-u definitivno postoji “il fondo arcaizante”.³⁴ Graciotti dalje pokazuje niz zanimljivih poklapanja među lekcionarima i upozorava na jasne trendove, npr. analizom triju spomenutih lekcija (koje su varijante jedne lekcije) može se donekle braniti teza da je jedna “un prodotto secondario” u odnosu na druge

(²⁹) Usp. Milan Rešetar, *Primorski lecionari XV. veka*, cit., str. 88-96.

(³⁰) Npr. u Jerko Fućak, *Šest stoljeća...*, cit., str. 214.

(³¹) Te lekcije Rešetar pribraja skupini R^1 po tom kriteriju da ne želi pribrajati skupini R^3 druge lekcije nego one “za koje se može s priličnom sigurnošću kazati da nijesu preradivane po dalmatinskom tekstu”, Milan Rešetar, *Primorski lecionari XV. veka*, cit., str. 87. Vidimo, dakle, da skupina R^1 donekle služi za lekcije koje se ne mogu svrstati drugdje.

(³²) *Ibid.*

(³³) Sante Graciotti, *La tradizione testuale dell'antico lezionario croato*, “Ricerche slavistiche”, XX-XXI (1973-1974), str. 155.

(³⁴) *Ivi*, str. 157.

dvije,³⁵ a može se uočiti i takav trend da lekcija u *RL*-u u odnosu na dvije varijante jedne lekcije iz *BL*-a može imati “lessico più antico e morfologia più moderna”.³⁶ No to ništa nije dovoljno da bi se predložila eventualna nova podjela skupina lekcija u *RL*-u, jer se čini da analiza pokazuje da su one previše heterogene svaka u sebi.

Još je ostalo da spomenemo i neka Fancevljeva zapažanja o *RL*-u. Fancev kaže sljedeće:

[P]opravlačima i prepisivačima koješta [je] izmaklo od starine, i u ovim propuštenim zaostacima krije se najjači dokazni materijal za najjednostavniji proces nastajanja hrvatskih lekcionara, t. j. da su oni sa crkvenoslovenskoga pomalo upravo okretani na hrvatski narodni govor. Takih dokaza imade u svakom pojedinom od njih, a najkarakterističniji kao da su baš oni, što ih pruža dubrovački *Lekcionar Nikše Rašine*.³⁷

Kao “najkarakterističnije ostatke drevne starine ckslovenskoga teksta” uzima Fancev “dvije besmislice” iz *RL*-a, upravo jedan topomim na dva mjesta. Kada u *Mt* 27:33 i *Mk* 25:22 na mjestu lat. *Calvariae locus* Ranjina piše *hrañeno mjesto*, redom “mjesto koje se zvaše Golgata, koje je mjesto hrañeno” te “privedošè ñega u mjesto Golgotno, koje mjesto hrañeno jest od Kalvarije”, Fancev to tumači tako da je jedino logično objašnjenje da je to ostatak iz kakvog crkvenoslavenskoga teksta koji je na odnosnom mjestu imao sintagmu *krai-*

⁽³⁵⁾ *Ivi*, str. 158-159.

⁽³⁶⁾ *Ivi*, str. 161.

⁽³⁷⁾ Franjo Fancev, *Latinički spomenici hrvatske crkvene kniževnosti 14 i 15 v. i njihov odnos prema crkvenoslovenskoj kniževnosti hrvatske glagolske crkve*, u: *Vatikanski hrvatski molitvenik i Dubrovački psaltir*. JAZU, Zagreb 1934, str. XLIX-L. Sjeme takvoga razmišljanja posijao je Leskien sa svojom studijom o *Lajpciškom lekcionaru*, vidi August Leskien, *Das dalmatinisch-serbische cyrillische Missale Romanum der Leipziger Stadtbibliothek*. (Berichte über die Verhandlungen der königlichen sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Classe, I-II). Leipzig 1881, str. 199-250. Taj je lekcionar dubrovački štokavski derivat drugoga izdanja *BL*-a (iz 1543.), pa ga ovdje ne uzimamo u obzir. U posljednje je vrijeme o njemu iscrpno pisano, među ostalim i da bi se podržalo i Graciottijevo mišljenje, u: Vuk-Tadija Barbarić, *Lajpciški lekcionar i njegovi ‘predložci’*, “*Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*”, 37 (2011) 1, str. 1-28, i Isti, *Nove spoznaje o Lajpciškom lekcionaru*, “*Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*”, 38 (2012) 1, str. 1-18.

nevo mēsto, a što dolazi od grčkog τὸν κρανίον τόπος. Odnosi se taj primjer i na *BL* jer se u njemu na tom mjestu nalazi sintagma *misto krvno*, a po Fancevu *krvno* prema *kraīnevo* stoji “u istom odnosu kao i *hraīnevo*”, a poslije je “samovoljom zamijeñeno sinonimnom konstrukcijom ‘od ubojstva’”.³⁸ Graciotti to tumači ovako: “Chi non sapeva cosa fosse ‘cranio’ poteva accomodare ‘kranievo’ in ‘hranjeno’; chi non sapeva cosa significasse ‘chaluaria’ (‘calvaria’, nel latino basso-medioevale scomparso) poteva farne una etimologia popolare slava, intendendola come ‘charuaria’, cioè come ‘luogo del sangue’”.³⁹ Osim navedenih, Fancev donosi još uvjerljivih primjera povezanosti hrvatskih lekcionara s crkvenoslavenskom tradicijom, no najmanje mu to uspijeva (ako uopće) pokazati za *BL*.⁴⁰

3. Podrijetlo talijanskih rubrika

Uvidom u mnogobrojne talijanske lekcionare, koji su danas zahvaljujući procvatu digitalne humanistike dostupni na internetu, brzo smo shvatili da talijanski jezik Ranjininih rubrika potječe upravo iz tih lekcionara te da nije riječ o njegovu kakvu pokušaju da talijanski jezik zamijeni latinski u rubrikama na osnovi svojega većega prestiža od štokavskoga.⁴¹ Budući da je Ranjina preuzeo cijelu liturgijsku strukturu talijanskoga lekcionara, on nije mogao prepisivati rubrike (bilo latinske bilo čakavske) iz drugih lekcionara, koji redom imaju drukčiju strukturu. Dakle, problem nije uzrokovan sociolingvističkim razlozima, nego jednostavno praktičnim.

Nismo mogli pronaći talijanski lekcionar koji bi u svakom detalju odgovarao rubrikama u *RL*-u, međutim nikako se ne može sumnjati da je Ranjini glavni model za strukturu lekcionara bio upravo talijanski lekcionar. U tekstološkim je istraživanjima izbor svjedoka⁴² za usporedbu uglavnom u prvim koracima težak (jer ne možemo una-

⁽³⁸⁾ *Ivi*, str. L.

⁽³⁹⁾ Sante Graciotti, *La tradizione testuale...*, cit., str. 166-167.

⁽⁴⁰⁾ Usp. Franjo Fancev, *Latinički spomenici...*, cit., str. L-LIII.

⁽⁴¹⁾ To zapravo implicitno stoji iza Graciottijeve konstatacije da je talijanski podjednako učeni jezik kao i latinski (vidi ovdje na početku 2. poglavlja).

⁽⁴²⁾ Koristimo se ovdje terminom ‘svjedok’ za izvore koje konzultiramo po uzoru na englesku literaturu. On odgovara terminu ‘spomenik’, koji je karakterističan za stariju tekstološku literaturu; ne koristimo ga zbog mogućih neželjenih konotacija.

prijed znati koje je svjedoke optimalno uspoređivati), ali poslije ta prva usporedba služi kao referentno mjesto za nastavak istraživanja. Problematično je to što su svi talijanski lekcionari veoma nalik jedni drugima, pa bi usporedba s bilo kojim dala za nas više nego zadovoljavajuće rezultate, pogotovo s obzirom na današnje (ne)poznavanje veza naših lekcionara s talijanskima.

Odlučili smo najviše se koristiti lekcionarima *TL1470* i *TL1495*,⁴³ a odluka ipak nije proizvoljna, nego je utemeljena na sljedećim činjenicama/spoznajama. Prilikom pregledavanja talijanskih svjedoka uočili smo da *TL1495* ima približno jednaka grafijska rješenja onima u *RL*-u, pogotovo s obzirom na to da se drugi svjedoci jasno razlikuju (najočitije je to u izboru sredstava za bilježenje palatala). Možda je zanimljivo istaknuti da je *TL1495* firentinske provenijencije, a još jedan razlog za njegov izbor jest i činjenica da je tiskan iste godine kad i *BL*. Da bismo dobili određenu dijakronijsku dubinu, odlučili smo konzultirati i talijanski prvotisak *TL1470*. Tablica 2 donosi paralelan tekst početka lekcionara i prvih deset rubrika iz navedenih izvora.

<i>TL1470</i>	<i>TL1495</i>	<i>RL</i>
- INchominciano lepiftole et lectioni euangeli equali ſi leggono i(n) tutto lanno nellemeſſi cioe domenichali feriali efeſtiui. Sechondo luſo della ſancta chieſa diroma.	AL nome ſia del noſtro ſignore Ieſu Xpo. Incominciano le Epiftole & lectioni & euangelii li quali ſilegghono in tutto lanno alla meſſa ſecondo luſo della ſancta chieſa Romana.	Al nome ſia del n(ost)ro S(ign)or Jeſu Chr(ist)o IHS 1508. A(nno) D(omin)i 15. decembrio Počiñu piſtole i vandelja i lectioni, koje ſe legaju po ſve godiſte na miſi kako je uža(n)-ca S(vete) crk(ve) rimſke.

⁽⁴³⁾ *TL1470* = *Epistole et Evangelia*. [Tipografo del Terentius, Napoli 1470]: <http://www.europeana.eu/portal/record/9200369/BibliographicResource_3000113680048.html>; *TL1495* = *Epistole et Evangelia*. [Bartolomeo de' Libri], Impresso in Firenze adi 24 doctobre MCCCCLXXXV [= 1495]: <http://www.europeana.eu/portal/record/9200369/BibliographicResource_3000113670832.html>.

TL1470	TL1495	RL
In prima La domenicha prima dell'auento. P[is]tola di sanpagholo Aromani. Capitolo Primo.	In prima nella domenicha prima del adue(n)to laep[is]tola di sancto Paulo alli Romani nel Capitolo. XIII.	P ^o D ^o S ^a P ⁱ alli Romani Leccione Ep(isto)la de sancto Paulo apostolo alli Romani, al c[apitulo] XIII. & legesse la prima domenicha del Adve(n)to nela messa
Sequenzia delsancto euangelio. Secondo. Luca. primo	SEQuentia del sancto euangelio secondo Luca nel Capitolo. XXII. Dice[si] la prima domenica del aduento.	Feria prima Seque(n)tia del Sancto euangelio secho(n)do Luca, nel c[apitulo] XXII. Dice[si] prima dominicha delo Advento
Ep[is]tola di fa(n)to. pagholo. Aromani dice[si]. Lafechonda domenicha dell'auento. Capitoolo. Sechondo.	Ep[is]tola di sancto Paulo alli Romani nel quindodecimo Capitolo. Dice[si] lafeconda domenica del aduento.	Epistola di sancto Paulo a Romani, nel c[apitulo] XV. dicesi la sechonda domenicha delo Advento
Sequentia delsancto euangelio. Sechondo. Matteo. Dice[si]. Lafechonda domenicha dell'auento:	Sequentia del sancto euangelio secondo Matteo nel. XI. Capitolo. Dice[si] lafeconda domenica del aduento.	Sequenzia del Sancto euangelio sechondo Mateo, nel c[apitulo] XI. dicesi la sechonda dominicha d(e)lo Adve(n)to
Ep[is]tola di sancto paulo. Aphilippe(n)fi. Dice[si]. Laterza domenicha dell'auento. Capitoli terzi:	Ep[is]tola di sancto Paulo alli Philippe(n)fi nel quarto Capitolo. Dice[si] laterza domenica del aduento.	Epistola di sancto Paulo alli Filipensi, nel c[apitulo] IIII. dicesi la terca domenicha dello Advento
Seque(n)tia delsa(n)to euangelio. Sechondo. Giua(n)ni. Dice[si] come di sopra:	Sequentia del sancto euangelio jeco(n)do Gioua(n)ni nel primo Capitolo. Dice[si] latertia domenica del aduento.	Sequentia del Sancto euangelio sechundum Ioanem, nel c[apitulo] I. dicesi la III. d(omi)nica d(e) Adventu[m]

TL1470	TL1495	RL
Letione DiIaia p(ro)fe- ta: Dicefi ilmercholedi dellequattro tempora del- lauento. Capitolo quar- to:	Lectione di IJaia p(ro)pheta nel Jeco(n) do Capitolo. Dicefi elmercholedi delle quattro tempora del ad- uento.	Leccione di Isaia pro- feta, nel c[apitulo] II. dicesi il mercori deli Quattro tempori delo Advento
Letio Jechondo: IJaia p(ro)feta dicefi eldi mede- fimo	Lectione di IJaia p(ro)pheta nel Jeco(n)- do Capitolo. Dicefi el- di medefimo.	Leccione de Isaia pro- feta, nel c[apitulo] VII. dicesi il di medesimo
Squentia delJanto ua(n)- gelio. Sechondo. Lucha. Dicefi il mercholedi del- lequattro tempora della- uento.	Euangelio Jecundo Lu- ca nel primo Capitolo. Dicefi elmercoledi del- le quattro tempora del aduento.	Sequencia d(e) Sancto evangelio sechondo Lucha, nel c[apitulo] I. dicesi i(n) quel di medesimo
Letione. IJaie prophete. Dicefi ilmercholedi del- le quattro tempora. Capi- tolo quarto:	Lectione di IJaia pro- pheta nel Jecundo Ca- pitolo. Dicefi eluenerdi delle quattro tempora del aduento.	Leccione di Isaia pro- feta, nel c[apitulo] XI. dicesi il vener[d]i dele Quattro tempora delo Advento

Tablica 2: Početak i prvih deset rubrika iz TL1470, TL1495 i RL-a.

Očito je da rubrike *RL*-a pripadaju istoj tekstualnoj porodici kao i talijanski lekcionari, a nešto im više odgovaraju rubrike iz *TL1495*, što je i logično jer su vremenski bliže. No što se tiče teksta perikopa, nekada se *TL1470* bolje slaže s *RL*-om, što nas navodi na pomisao da se Ranjina služio rukopisnim talijanskim lekcionarom. To također mislimo stoga što ni u jednome pregledanom tiskanom talijanskom lekcionaru nismo pronašli prebacivanje koda u formulama tipa *secundum Mattheum* / *secondo Matteo*, a čini se da bi to moglo upućivati na starinu Ranjinina prvoga talijanskoga predloška. Kažemo prvoga jer ćemo pokazati da su u dugogodišnjem formiranju *RL*-a svoju ulogu imala najmanje dva talijanska lekcionara.

4. Prilagođavanje različitim modelima

Osim toga da su ti lekcionari gotovo u cijelosti u skladu, usporedba svih rubrika *RL*-a i *TL1495* dovela nas je do sljedećih spoznaja. Re-

šetar je dobro utvrdio da u *RL*-u nedostaju lekcije 102-104⁴⁴ (na listovima 54 i 55, koji su izgubljeni), ali to je mogao zaključiti i prema *BL*-u. Samo nakon lekcije 165 Ranjina znatnije odstupa od talijanskoga tipa (pravoga⁴⁵) lektionara kada dodaje molitve, što je vjerojatno bilo uvjetovano praktičnim razlozima. Rešetar je i za lekcije 173-177 dobro utvrdio da su se nalazile na izgubljenim listovima 120 i 121, a čak je pogođena i njegova procjena da su lekcije 174 i 175 bile navedene samo incipitom⁴⁶ (doista je tako u *TL1495*: 51v). Lekcije 240 i 241 doista dolaze nakon lekcije 239 u *TL1495* (62v-63r), iako su u *RL*-u prepisane nakon lekcije 247 – što bi moglo značiti da je Ranjina rano uočio da ih je preskočio te je odmah reagirao. U *TL1495* (78r) nedostaju lekcije usporedive s Ranjinim lekcijama 342 i 343 te (na 78v) 355 i 356. Zanimljivo je pak da na istome listu nedostaje i lekcija 350, koja je jedna od pet lekcija zapisanih naknadno na kraju *RL*-a. Jednako je tako i s lekcijama 428, 431, 432 i 435, za koje bi se očekivalo da ćemo ih naći na tim pozicijama u *TL1495* ako ih je doista Ranjina zaboravio prepisati pa ih je naknadno dodao. Njih, međutim, nigdje nema na 86v-87r, gdje bi im bilo mjesto.

Pogled u *TL1470* već objašnjava neke probleme. U njemu je uglavnom jednak raspored lekcija kao u *TL1495*, osim u sljedećim slučajevima. Kada se zna da *TL1470* (107v) nema lekcije 240 i 241, vidi se da ne može biti slučajno da je Ranjina baš te preskočio pa ih malo poslije dometnuo. S druge strane, nisu nam od prevelike pomoći činjenice da *TL1470* na 169r ima lekciju između 457 i 458 te čak dvije na 171v između 465 i 466 u odnosu na *TL1495* i *RL*. Ipak se i iz toga barem vidi da je *RL* bliži *TL1495*. Nameće se zaključak da je za postojanje lekcija 240 i 241 Ranjina doznao iz kojega drugog talijanskog lektionara, tj. različitoga od onog koji mu je služio kao model za većinu *RL*-a.

S obzirom na to da gledanjem u stariji lektionar nismo riješili sva pitanja, konzultirali smo i šesnaestostoljetne talijanske lektionare te

⁽⁴⁴⁾ Podsjećamo da je to obrojčanje prema Rešetarovu izdanju.

⁽⁴⁵⁾ Onoga koji sadržava samo rubrike i lekcije.

⁽⁴⁶⁾ Usp. Milan Rešetar, *Zadarski i Rañinin lektionar*, cit., str. 202.

smo u *TL1569*⁴⁷ našli, premda taj lekcionar znatnije odudara izborom svojih lekcija od petnaestostoljetnih, neke pokazatelje da se Ranjina vjerojatno služio i kojim lekcionarom što je mogao biti s početka ili iz prve polovice 16. stoljeća. Prije svega pokazalo se da taj lekcionar sadržava u najavama (donosi se samo incipit) lekcije 428, 431, 435 (na str. 248-250) na očekivanim mjestima, što čini tri od pet naknadno dodanih lekcija u *RL*-u.

Tri detaljno konzultirana talijanska svjedoka u pogledu svoje strukture otkrila su da se *RL* u pojedinim elementima slaže s jednim talijanskim lekcionarom protiv druga dva, a pritom ni jedan nije iznimka. Naše istraživanje snažno upućuje na to da se Ranjina koristio prvo starijim izdanjem ili rukopisom talijanskoga lekcionara pa zatim mlađim kada je njegov prvotni izbor lekcija postao zastarjelim.⁴⁸ Moguće je da se služio s više od dva lekcionara, ali ne može se toliko pouzdano to utvrditi prije opsežnijih istraživanja. Također će opsežnija istraživanja biti potrebna da se sasvim pouzdano pokaže je li primarni talijanski model bio petnaestostoljetni ili s početka 16. stoljeća, s tim da je moguće da će se pokazati da je liturgijska struktura mlađa, a sam tekst lekcija stariji.

5. Horizontalno prevođenje u Ranjininu lekcionaru

U *RL*-u mogu se pronaći veoma jasni primjeri horizontalnog prevođenja⁴⁹ s talijanskoga jezika. Prije svega, najlakše je prevođenje s ta-

(⁴⁷) *Epistole, euangeli, et lettioni, che si dicono in tutto l'anno nella messa*. Apresso Giovanni Crigher, In Venetia MDLXIX (= 1569): <<http://books.google.hr/books?id=RK7ukHhctR4C&pg=PA239&dq=lettioni&hl=hr&sa=X&ei=TUR4VOHREovjywPw44JQ&ved=0CFgQ6AEwCTgU#v=onepage&q&f=false>>.

(⁴⁸) Treba spomenuti i to da naša analiza lako objašnjava i takve detalje kao što je odgovor na pitanje zašto je popis lekcija naknadno dodan na početak *RL*-a. Odgovor je: zato što je u jednome trenutku zamijenio stari popis. Također je sada jasno i zašto je Ranjina toliko prepravljao naslove lekcija i brojeve uz njih.

(⁴⁹) Slijedimo ovdje Foleninu terminologiju, prema kojoj se horizontalno prevođenje događa među jezicima približno jednakoga prestiža (npr. s francuskoga na talijanski), dok se horizontalno prevođenje događa kada ishodišni jezik ima veći prestiž u odnosu na ciljni jezik (npr. s latinskoga na talijanski). Interferencija tih dviju "razina prijevoda" upravo je tipična za srednji vijek, a nakon njega gubi se razlika to više što više raste svijest o gramatičkoj autonomiji i izražajnim mogućnostima vernakulara, usp. Gianfranco Folea, *Volgarizzare e tradurre*. Einaudi, Torino 1991, str.

lijanskoga jezika utvrditi na onim mjestima gdje se *RL* razlikuje od *Vulgate*, a slaže se s talijanskim lekcionarima. Prvo ćemo donijeti jedan teži primjer u Tablici 3, u kojem odlučuje detalj. Riječ je o lekciji (broj 16) za koju je Rešetar utvrdio da je samo dopola prepisana iz *BL*-a, a druga bi polovica (koju donosimo u tablici) pripadala lekcijama prevedenima s latinskoga.

<i>MR1474</i> ⁵⁰	<i>RL</i>	<i>TL1495</i>
(V.) <i>B</i> E ne dicitus es domine deus patrum nostrorum. (R.) Et laudabilis et gloriosus in secula.	“Blagoslovljen ti jesi, Gospodine, Bože otac naših, i hvađen u vijeke!	Benedecto elfigniore I dio delli noftri padri: & laudabile & glorioso in secula.
(V.) Et benedictum nomen glorie tue quod est sanctum. (R.) Et laudabile et gloriosum in secula.	Blaženo ime od slave tvoje, koje je sveto i hvađeno [...]!	Et benedecto elnome della gloria tua che e fancto & laudabile & gloriofo in secula.
(V.) Benedictus es in templo sancto glorie tue. (R.) Et laudabilis.	[...] jesi u Crkvi Božjoj od tvoje slave i hvale i slavđen u vijeke!	Et benedecto sei nel tempio fancto della tua gloria & laudabile & gloriofo in secula.

12-13, 75, 78. Dodatni su uvjeti za horizontalno prevođenje da među jezicima mora postojati “forte affinità culturale” (*ivi*, str. 78) – što se može reći za odnos govornika dubrovačkoga štokavskoga prema talijanskome – i da su slične strukture. Ovaj pak drugi uvjet ne vrijedi, ali pokazat ćemo da je na romansko-slavenskoj liniji krajem srednjega vijeka bilo prevođenja koje se s punim pravom može okarakterizirati kao horizontalno, što znači da je Folenin uvjet možda nepotrebno ograničavajući za taj fenomen. Nešto o kulturnoj privrženosti Dubrovnik Italiji doznajemo od prvoga pisca dubrovačke povijesti S. Razzija: “Ipak su sve slavenske žene vrlo ponizne i pobožne. Uživaju u Božjoj riječi i u propovijedima koje slušaju na svojem slavenskom jeziku, kod dominikanaca ili franjevac. U Katedralu ne idu jer se tamo, kako rekosmo, uvijek propovijeda na talijanskomu. Taj običaj dubrovačka gospoda održavaju, među ostalim razlozima, i zato da bi pokazali kako vuku podrijetlo od rimske, talijanske krvi”, Serafino Razzi, *Povijest Dubrovnika*. S talijanskoga preveli Iva Grčić i Stjepan Krasić. Tekst na marginama prevela Anamarija Paljetak. Matica hrvatska - Ogranak Dubrovnik, Dubrovnik 2011, str. 157.

⁽⁵⁰⁾ *MR1474* = *Missale Romanum, Mediolani, 1474*, vol. 1. Ur. R. Lippe. London 1899. [pretisak: Mediolani 1474.]: <<http://archive.org/details/missaleromanum/me01cath>>. Riječ je o prvome tiskanom latinskom misalu.

MR1474 ⁵⁰	RL	TL1495
(V.) Benedictus es super thronum sanctum regni tui. (R.) Et laudabilis.	Blažen jesi svrhu moći od tvoga jedinstva, i hvađen i slavjen u vijeke!	Benedecto fei sopra el throno sancto del tuo reame: & laudabile & gloriofo in secula.
(V.) Benedictus es super sceptrum diuinitatis tue. (R.) Et laudabilis.	–	[<i>Benedecto fei sopra la potentia de la tua diuinita & laudabile: & gloriofo in secula</i>] ⁵¹
(V.) Benedictus es qui sedes super cherubintuens abissos. (R.) Et laudabilis.	Blažen jesi, koji si od kerubina, i bludeš propasti , i hvađen i slavjen u vijeke!	Benedecto fei elquale siedi sopra licherubini ⁵² & riguardi gliabyffi : & laudabile & gloriofo in secula.
(V.) Benedictus es qui ambulas super pennas uentorum et super undas maris. (R.) Et laudabilis.	–	Benedecto fei cheuai sopra la fommitade deli uenti & sopra leonde del mare: & laudabile & gloriofo in secula.
(V.) Benedicant te omnes angeli et sancti tui. (R.) Et laudent te et glorificent in secula.	Blagosivljaju te svi anđeli i sveti tvoji hvale i slave ime tvoje u vijeke!	Benedichino te tutti gli angeli & lijuncti tuoi & laudino & glorifichino elnome tuo in secula.
(V.) Benedicant te celi terra mare et omnia que in eis sunt. (R.) Et laudent te et glorificent in secula.	Blagosivljaju te nebesa i zemlja! I more i sve stvari koje su u njih hvale i slave te u vijeke!	Benedichino te licieli & laterra & ilmarre & tutte le cofe ch(e) fono i(n) epfe: & laudino & glorifichino te in secula.
(V.) Gloria patri et filio et spiritui sancto. (R.) Et laudabili et glorioso in secula.	Hvala budi Otcu i Sinu i Duhu Svetomu	Gloria fia al padre & alfigliuolo & allo spirito sancto.

⁽⁵¹⁾ Tekst u uglatim zagradama prema TL1480 (4v). TL1480 = *Epistolae et Evangelia*. Michele Manzano, Treviso 28 VII 1480: <<http://www.internetculturale.it/opencms/opencms/it/viewItemMag.jsp?case=&id=oai%3A193.206.197.121%3A18%3AVE0049%3AARM0000029>>.

⁽⁵²⁾ U TL1480 (4v): *fei il quale fei di cherubini*.

MR1474⁵⁰	RL	TL1495
(V.) Sicut erat in principio et nunc et semper et in secula seculorum amen. (R.) Et laudabili et glorioso in secula.	kako bješe u početak i sada i vazda po sve vijek-e vijeka! I tako da bude. ”	Si chome era nel principio & hora & sempre per tutti lifecoli delli fecoli. Et cofi fia.
<i>Reincipitur uersus.</i> (V.) Benedictus es domine deus patrum nostrorum. (R.) Et laudabilis et gloriosus in secula. <i>Hic dicitur.</i> Dominus uobiscum <i>sine</i> flectamus genua.	–	–

Tablica 3. Primjer mogućeg prijevoda s talijanskoga jezika u *RL*-u.

Malo je dokaza koji govore da je tekst iz Tablice 3 preveden s talijanskoga jezika u *RL*-u, ali oni sagledani u cijelosti ipak se čine uvjerljivima jer se ne može naći nijedan ozbiljan argument koji bi pretegnuo u korist prevođenja s latinskoga. Izabrali smo taj primjer da pokažemo koliko nas čeka još teškog tekstološkog posla kada čak i ovakvi “sigurni” primjeri, za koje bi svatko olako rekao u usporedbi s latinskim tekstom da su prevedeni upravo s latinskoga, mogu biti podvrgnuti ozbiljnoj reviziji.

Naime, problematično je lučiti koji je tekst preveden s latinskoga, a koji s talijanskoga zbog srodnosti tih jezika, a posebno je to teško u slučaju svetopisamskih tekstova. Npr. talijanski svetopisamski tekst koji je prevođen *ad verbum* s latinskoga jezika može poslužiti kao predložak za hrvatski svetopisamski tekst, pa će u njemu doista biti jako uočljiva veza s latinskim tekstom, u nekim slučajevima možda do te mjere da se uopće ne može utvrditi kakav je bio predložak.

Moramo stoga pružiti dokazni postupak:

1. utvrdili smo da je *RL* sastavljen prema talijanskome modelu;
2. utvrđeno je da u slučajevima kada prepisivač nema adekvatan tekst na hrvatskome jeziku, on poseže za drugim izvorima (to je slučaj teksta u Tablici 3);

3. ni stariji *ZL* i *BL* nemaju adekvatan tekst (ovdje male fragmente lekcionara ne uzimamo u obzir kao relevantne svjedoke);
4. ovdje sad prvi put dajemo informaciju da je Ranjina lekcije koje se duljinom ne slažu s onima iz talijanskoga lekcionara produljivao/skraćivao kako bi ih uskladio s talijanskim lekcionarom (a to je i slučaj s tekstem u Tablici 3);⁵³
5. da je model za to skraćivanje bio npr. *MR1474*, tada bi se u *RL*-u našao preveden sav ili velika većina teksta iz *MR1474*, što nije slučaj i što se dobro vidi u Tablici 3.⁵⁴ S druge strane, imamo dokaze da i talijanski lekcionari nekada ispuštaju očekivani tekst (usp. tekst iz *TL1480* naveden u uglatim zagrada u tablici);
6. u *RL*-u i *TL1495* nema podjela teksta na uloge što izgovara svećenik, a što uglas odvrća narod;⁵⁵
7. stoga je logično pretpostaviti jednostavno rješenje da je prevedeno s talijanskoga: Ranjina je utvrdio da u hrvatskoj tradiciji nema adekvatan tekst prema modelu (talijanski lekcionar) te je preveo tekst koji mu je trebao upravo iz toga modela;
8. alternativno je rješenje složenije i time manje vjerojatno (odbacujemo ga načelom Ockhamove britve): Ranjina je utvrdio da u tradiciji nema adekvatan tekst prema modelu (talijanski lekcionar) te je posegnuo za drugim modelom (*Missale Roma-*

(⁵³) To je slučaj i s lekcijom koja sadržava prije spomenuto ime *Damos* umjesto *Amos*. U *TL1470* i u mnogim drugim talijanskim izvorima to je ime zapisano skupa s prijedlogom: *damos*. Lako je otkriti i razlog zašto se to ime našlo kao višak u odnosu na tekst iz *BL*-a. Naime, ta lekcija u *BL*-u počinje sa Iz 2:2, a u talijanskim lekcionarima dodaje se još dodatna odrednica uz Izaijino ime, a to jest da je Amosov sin (*VulC: filius Amos*), koja dolazi iz Iz 2:1. (*VulC = Biblia Sacra juxta Vulgatam Clementinam*. Editio electronica. Plurimus consultis editionibus diligenter praeparata a Michaelae Tvveddale. Londini 2005. [elektroničko izdanje u okviru računalnoga programa *Logos Bible Software*]).

(⁵⁴) Važna je informacija da se tekst naveden u Tablici 3 znatno razlikuje od tipičnih tekstova u *VulS* i *VulC*, tako da je *Missale Romanum* morao biti ili izravan predložak ili preko nekog posrednika.

(⁵⁵) Upravo nedostatak jasno obilježenih uloga uzrokovao je činjenicu da u tekstu *RL*-a nedostaje nekoliko stihova (stihovi uvijek počinju jednako, pa ih je lako preskočiti kada nema pomoćnih, paratekstualnih sredstava).

num) iz kojega je pak prevodio samo onaj tekst koji je ekvivalentan s prvim (talijanskim) modelom;

9. najmanje dva (što nije mnogo, ali je dovoljno) prijevodna rješenja govore u korist prevođenja s talijanskoga jezika (istaknuta su masnim slovima). Izrazito je neobično da bi hrvatski prevoditelj *Amen!* preveo *I tako da bude!* To kudikamo više odgovara talijanskome *Et cosi sia!* S druge strane latinski tekst *sedes super cherubin* doslovno je preveden u TL1495, a u RL-u nalazimo tekst koji ne odgovara obama izvorima: *koji si od kerubina*. Tu nam pomaže drugi svjedok, TL1480, koji pokazuje da je u talijanskoj tradiciji poznato i takvo prijevodno rješenje (nastalo vjerojatno pogreškom): *il quale sei di cherubini* (negdje je pri tekstualnoj transmisiji došlo do zamjene *siedi* > *sei di*);
10. spomenut ćemo i jedno pomalo slobodnije tumačenje, ali koje bi moglo biti točno s obzirom na sve rečeno. Čini se da lat. *intuens abissos* ne odgovara Ranjininu *bħudeš propasti* kao što mu odgovara *riguardi gliabyffi*. Lat. particip *intuens* ne korespondira formalno s 2ljd prezenta u ostalim dvama tekstovima. Akademijin rječnik⁵⁶ s. v. 2. *bħusti* navodi doduše značenje da se što “samo motri ili gleda”, što bi moglo odgovarati lat. glagolu *intueri*. Međutim, to je sumnjivo jer je jedan od triju navedenih primjera upravo ovaj o kojem raspravljamo, a druga su dva iz renesansne dubrovačke poezije i očito je da su u prenesenom značenju. Teško, dakle, da *bħusti* može funkcionirati bez barem latentne prisutnosti osnovnoga značenja ‘čuvati, paziti’, a što jest jedno od značenja i tal. *riguardare*.

Kada se sagledaju svi gore navedeni pokazatelji, možemo biti gotovo sigurni da Tablica 3 prikazuje primjer prevođenja s talijanskoga jezika. Sada ćemo pak dati u Tablici 4 i jedan primjer koji ne zahtijeva duboku analizu.

⁽⁵⁶⁾ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I-XXIII. JAZU, Zagreb 1880-1976.

MR1474	RL	TL1470
IN illo tempore. Dixit iesus discipulis suis. Sint lumbi uestri precincti. et lucerne arden-tes in manibus uestris. (Lk 12:35)	U onoj brijeme reče Isus učenicom svoji-jem: “ Stojte opasani svrhu tijeña vašega i držite lukijerne uže-žene u vašijeh rukah	INquel tempo diſſe iheſu adiſcepoli ſuoi. State cinthi ſopra liuoſtri lom-bi etenete lelucerne ac-ceſe nelleuoſtre mani
Et uos similes homini-bus expectantibus do-minum suum quando reuertatur a nuptiis. ut cum uenerit et pulsa-uerit confestim aperiant ei. (Lk 12:36)	da budete prilični [k] ljudem koji čekaju go-spodara njih zašto se ima vratit s pijera. I kada on dođe i poku-ca, oni čas [mu] ot-vorite.	accio cheſiate ſimiglianti adgliuomini che aſpec-tano ilſignore loro che dee tornare dalle noze. Siche quando uiene et buſſa incontanente glia-priate.
Beati serui illi quos cum uenerit dominus eius inuenerit uigilan-tes. Amen dico uobis quod precinget se et faciet eos discumbere. et transiens ministra-bit illis. (Lk 12:37)	<gdje> Blaženi oni sluge kada dođe go-spodar njih, vidjet ih će bdjeti. Uistinu go-voru vam: Er mu će pripravit i biti će one sluge od čeka-nja i od sjedenja, i jesti ćeš hodeći slu-žit mu.	Onde beati quelli ſerui chequando uerra ilſigno-re loro glitrouera ueg-ghiare. Inuerita uidico che gliapparecchiera et fara quegli ſerui affep-tera adfedere et man-giare et paſeggiando gli-ſeruira.
Et si uenerit in secunda uigilia et si in tertia uigilia uenerit et ita in-uenerit. beati sunt ser-ui illi. (Lk 12:38)	I ako dođe druga vi-đilija, ali na tretju vi-điliju, i na[de] ih speći , blaženi će bit one sluge.	Et ſe anche ueniſſe alla ſeconda uigilia o uero alla terza uigilia et trouaf-fogli uegghiare beati tie-no quegli ſerui.
Hoc autem scitote quoniam si sciret pater fam-lias qua hora fur ue-niret. uigilaret utique et non sineret perfodi domum suam. (Lk 12:39)	Ma, ovo da znate: da otci (!) od čeladi, da bi znao na koju uru lupež će doći, isti-nom bdio bi i ne bi ih pustio ukrasti one stvari koje su u kući njegovi.	Ma queſto ſappiate che ſe ilpadre della famiglia ſapeſſe ad che hora illa-dro ueniſſe certamente uegghierebbe et non ſi laſcierebbe rubbare et quelle coſe che ſono in-caſa ſua

MR1474	RL	TL1470
Ideo et uos estote parati. quia qua hora non putatis, filius hominis ueniet. (Lk 12:40)	I zato stojte pripravnici zašto <će> Sin Človječki ima doći na tu uru, da vi ne mislite!”	et impero state uoi apparecchiate che ilfigliuolo delluomo uerra adtale hora cheuoi nolpenfate.

Tablica 4. Primjer nedvojbenog prijevoda s talijanskoga jezika u *RL*-u.

Navedeni primjer jasno pokazuje da je Ranjinin predložak morao biti talijanski lekcionar jer prilično velika količina teksta ne korepondira uopće s latinskim tekstom.⁵⁷ Bilo bi doista suvišno pretpostavljati da je možda postojao latinski predložak s varijantama kao u talijanskim lekcionarima samo da bi se npr. održalo uvjerenje da su se svetopisamski tekstovi prevodili isključivo s latinskoga jezika. Kada se tekst iz Tablice 4 priključi dokaznom postupku koji smo radili za tekst iz Tablice 3, sve je jasnije da je *RL* i strukturalno i tekstualno, pa time i jezično duboko povezan s talijanskim lekcionarima. Pokazuje se, naime, da je Rešetar s pravom upozorio na grupu lekcija koje smo mi ovdje označili R⁴ jer se upravo u njima najbolje očituje horizontalno prevođenje s talijanskoga predloška, ali čini se da to nije ograničeno samo na te lekcije. Tablica 5 dopunjena je Tablica 1 iz ovoga rada. Proširili smo u njoj izbor izvora kako bismo dali poticaj raspravi o tome otkad je talijanski lekcionar prisutan u genezi hrvatskih lekcionara.

MR1474	<i>consurgens in tempeste noctis silentio</i> (101) (1 Kr 3:20)	<i>an galli cantu an mane</i> (436) (Mk 13:35)	<i>Cumque introisset ... et saltasset placuisset herodi</i> (375) (Mk 6:22)
MH ⁵⁸	<i>V'stav'shi noćiju otai</i> (102)	<i>o petesi pojućimъ ili s'jutra</i> (410)	<i>V'sad'shi ... i ple-sav'shi ugodi irudu</i> (356)

⁽⁵⁷⁾ Posebno skrećemo pozornost na prilog *gdje* (u Lk 12:37) koji stoji prema tal. *onde* i označen je suvišnim u *RL*-u, dok nema adekvata u latinskome tekstu.

⁽⁵⁸⁾ *MH* = *Missale Hervoniae ducis Spalatensis croatico-glagoliticum. Transcriptio et commentarium*. Editionem curaverunt Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pantelić. Sub redactione Vjekoslav Štefanić. Zagreb - Ljubljana - Gratz 1973. Riječ je o glagoljskome misalu najvjerojatnije s početka 15. stoljeća.

ZL	<i>ustavši se mučēci u gluho noći</i> (14v)	<i>ali o petesih, ali ujutro</i> (89r)	–
BL ⁵⁹	<i>ustavši se mučēci u gluho doba noći</i> (29v)	–	<i>ulize ... jigrājuci u poskok, vele drago bi Irudu</i> (85r)
RL	<i>ustavši u gluho noći doba polako</i> (70v)	<i>kad kokot zapoje prid zorom</i> (219v)	<i>uljeze ... i počē skakati, i bi drago Irudu</i> (193r)
KL ⁶⁰	<i>ustavši u gluhi muk od noći</i> (54)	<i>na zapjetje od koka ili ujutro</i> (222)	<i>uljezla ... i poigrala i ugodila Irudu</i> (203)
TL1495	<i>leua(n)dof⁶¹ nelfile(n)zio della p(ro)fonda nocte</i> (46v)	<i>quando ilgallo canta inna(n)zi allamattina</i> (167r)	<i>entro ... ballando & faltando. Onde molto piacque a herode</i> (145v)

Tablica 5. “Elegantni prijevodi” u svjetlu talijanskih i crkvenoslavenskih izvora.

Prethodna tablica najzanimljivija je u svojem zadnjem stupcu (Mk 6:22), gdje Bernardinovo *jigrājuci u poskok* neočekivano dobro korespondira s talijanskim *ballando e saltando* (talijanski gerund odgovara hrvatskome gl. prilogu sadašnjem), a protiv ostalih izvora. Čak i nastavak *vle drago bi Irudu* bolje se slaže s talijanskim tekstom, a u ovom slučaju i s *RL*-om. U Mk 13:35 vidimo da se *RL* opet bolje slaže s talijanskim tekstom, s kojim potpuno formalno korespondira za razliku od ostalih izvora, dok je u 1 Kr 3:20 moguće da je prilog *polako* u *RL*-u odraz crkvenoslavenskoga *otai*, a svakako se čini da je to gl. prilog *mučēci* u *ZL*-u i *BL*-u. Nije jasno je li se talijanski prilog *suso* ‘gore’ (iz *TL1480*, koji ondje pleonastično dolazi uz *levandosi*) mogao pogreškom prevoditelja odraziti u značenju ‘tiho, potaj-

⁽⁵⁹⁾ *BL* citiramo prema: *Leksionar Bernardina Splićanina*. Ur. J. Bratulić. Književni krug, Split 1991. [pretisak].

⁽⁶⁰⁾ Riječ je o sedamnaestostoljetnom leksionaru koji se pripisuje Bartolu Kašiću. *KL* = *Vanghelia i pistule istomaccene [i]s Missala Novvoga Rimskoga u iesik Dubrovacki sa Grada i darxave Duborvacke po Bartolomeu Kassichiu popu bogoslovzu od Druxbe Iesussove*. Ex Typographia Bernardini Tani, Romae 1641. (primjerak pod signaturom RIIC-4°-5 u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu).

⁽⁶¹⁾ *TL1495* dodaje *fufō*.

no' jer bi mu sintaktički odgovaralo mjesto koje zauzima gl. prilog *mučēci* u *ZL*-u i *BL*-u. Ako se pak latinska imenica *silentio* nekako shvatila kao prilog, tada bi moglo biti da crkvenoslavenska tradicija uopće nije s tim povezana.

Donijeli smo i paralele iz *KL*-a kako bi se vidjelo da Kašić nastoji prilagoditi tekst *Vulgati* u što većoj mjeri. Kod njega stoga *muk* u 1 Kr 3:20 ne stoji prema *mučēci* iz tradicije, nego prema *silentio* iz latinskoga teksta, ali zahvaljujući izboru toga leksema barem evocira tradiciju. Kašićev strog i sistematičan pristup redovito odstranjuje "suvišne" slojeve iz teksta,⁶² pa je stoga stanje u *KL*-u dobar orijentir – jer građa koju je odstranio ili promijenio upravo je najzanimljivija jer je izvorno svjedočanstvo o tome što se smatralo pogrešnim.

6. Rasprava

Osim što ovaj članak služi tomu da se upozori na neke dosad neprepoznate činjenice u vezi s *RL*-om, nadamo se da ćemo njime postaviti i temelje za daljnji rad na ispitivanju sljedeće hipoteze. Naime, pretpostavljamo da su bitna stavka u nastanku i jezičnome oblikovanju hrvatskih lekcionara kontaminacije iz talijanskih i crkvenoslavenskih izvora, što je pretpostavka bitno drukčija od npr. Fancevljeve jer ne suponira da se hrvatski lekcionar razvio iz crkvenoslavenskih izvora, nego uz crkvenoslavenske i *talijanske* izvore. Već je Graciotti ozbiljno poljuljao Fancevljevu pretpostavku, i to osobito kada je u *ZL*-u izdvojio ono što naziva starijom i mlađom redakcijom,⁶³ a i općenito samom činjenicom da je u istoj studiji prvi uzeo u obzir i osvijestio varijantnost latinskoga teksta *Vulgate* i posljedice koje to ima na proučavanje lekcionarskoga teksta. Prokazivanje slabosti Fancevljeve pretpostavke još je, međutim, smisljeno i potrebno jer ona još ima velik broj pobornika u Hrvatskoj.⁶⁴

⁽⁶²⁾ To je zapravo odgovor na pitanje zašto je Graciotti "senza frutto" tražio potvrde podudaranja *Kašićeva* i *Bandulavićeva lekcionara* s tekstem *Hrvatsko-dubrovačkoga misala* na mjestima gdje se on razlikuje od starijih lekcionara, v. Sante Graciotti, *Studio introductivo*, cit., str. LX.

⁽⁶³⁾ Usp. Sante Graciotti, *La tradizione testuale...*, cit., str. 153-154.

⁽⁶⁴⁾ Usp. npr. recentnu, negativnu definiciju u kojoj se *BL* naziva knjigom koja "nije prijevod s latinskoga jezika, nego je nastala na temelju staroslavenskoga prijevoda glagoljskih misala", Stjepan Damjanović et al., *Antologija hrvatskih srednjo-*

Ispostavilo se da *RL*, unatoč nemaloj literaturi, nije dosad stavljen u pravi kontekst te da je riječ o prilično neproučenu lekcionaru. Oštre sudove o njemu (dobrim dijelom Rešetarove) treba izrazito ublažiti i možda potpuno odbaciti jer su proizišli iz nemogućnosti da se fenomen razumije i za njega da zadovoljavajuće objašnjenje. To, opet i nažalost, proizlazi iz činjenice da hrvatska starija tekstualna kritika nije dobro poznavala europski kontekst nastajanja lekcionara.

Iz dosad pokazanog i navedenog slijedi da je Graciottijevo izjednačavanje talijanskoga i latinskoga jezika po prestižu sociolingvistički problematično, a uopće ne odgovara na pitanje kako je talijanski jezik dospio u rubrike *RL*-a, nego možda samo na pitanje kako se, kada je već ondje dospio, mogao i održati u rubrikama a da ga ne zamijeni hrvatski jezik.⁶⁵ Našim se istraživanjem otkriva i veliko značenje Graciottijeva zapažanja da je sanktoral u *RL*-u “molto simile a quello di Z [= *ZL*] e molto dissimile da quello di B [= *BL*]” – sada ga se tek može staviti u pravi kontekst. Naime, to otvara veliku mogućnost da je i *ZL* nastao, barem u jednom velikom dijelu, po modelu talijanskih lekcionara, što opet znači da je veća i mogućnost kontaminacija iz talijanskih izvora.⁶⁶

Što bi mogao biti razlog da sve ovo nije dosad prepoznato? Zasiurno nedostupnost izvora prijašnjim istraživačima, ali možda i drugi čimbenici – npr. nepostojanje temeljnih studija: istraživanje srednjovjekovnih europskih vernakularnih svetopisamskih tekstova i njihovo

vjekovnih djela, u: *Povijest hrvatskoga jezika*, 1. knjiga. *Srednji vijek*. Ur. S. Damjanović. Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, Zagreb 2009, str. 541. To ide do toga da npr. British library u svojem internetskom katalogu *Inkunabula short title catalogue* (<<http://www.bl.uk/catalogues/istc/index.html>>) navodi “Church Slavonic” kao jezik te latinične inkunabule, što je potpuno pogrešno, jezik je (staro)čakavski, ali je razumljivo da stranci pokušavajući razumjeti konfuznu literaturu mogu doći do takvih zaključaka.

⁽⁶⁵⁾ Na kraju, moguće je sad pretpostaviti da se širom Dalmacije misa služila po talijanskim modelima, a to odmah upućuje na mogućnost, pogotovo u Dubrovniku, da se talijanski jezik koristio ne samo za propovijedi u crkvi nego i za čitanje lekcija. Taj je talijanski model bio toliko jak u Dubrovniku da se Ranjina, koji je očito znao za *BL* i njegov model, ipak odlučio za talijanski još na početku 16. stoljeća.

⁽⁶⁶⁾ Proizlazi da su rukopisni *ZL* i *RL* tjesnije povezani s talijanskim lekcionarima od cijele šesnaestostoljetne tradicije kojoj na početku stoji tiskani *BL*.

va tradiranja tek u novije vrijeme hvata zamah.⁶⁷ Moguće je da je još jedan ograničavajući čimbenik bila tzv. protestantska paradigma, naime u novijoj literaturi prepoznata zabluda da je pristup *Bibliji* bio ograničen samo na kler, koji je mogao čitati latinski jezik, te da je Martin Luther to promijenio svojim prijevodom na njemački jezik.⁶⁸ U takvim uvjetima i u takvom okviru razmišljanja doista je shvatljivo da se netko ne bi mogao sjetiti horizontalnoga prevođenja.

Tekstolozima bi svakako od velike važnosti za ova pitanja kao pomoćna znanost bila liturgika. Međutim, čini se da najstariji hrvatski lekcionari ne pobuđuju više dovoljan interes liturgičara jer se vjerojatno smatra da se na tome polju malo novoga može reći – potencijal istraživanja veza među malobrojnim opstalim hrvatskim svjedocima odavno je iscrpljen.⁶⁹ U vezi s talijanskim lekcionarima čak i Landotti sintagmu “santa Chiesa romana” smatra neobičnom (dodaje *sic*):

(⁶⁷) Za talijanske vernakularne biblijske tekstove usp. Lino Leonardi, *The Bible in Italian*, u: *The New Cambridge history of the Bible*, vol. 2. *From 600 to 1450*. Ur. R. Marsden i E. A. Matter. Cambridge University Press, New York 2012, str. 268-287 (knjiga sadržava važna poglavlja i o vernakularnim tekstovima na drugim jezicima). Ni danas nije jasno jesu li vernakulari tijekom srednjega vijeka počeli postupno preuzimati sve više funkcija dotad rezerviranih isključivo za latinski jezik kao posljedica procesa koji se proširio iz jedne polazišne točke po Europi ili se to događalo jednostavno kroz niz spontanijih procesa koje su neovisno jedni o drugima potaknuli različiti pisari inovatori. Čini se da postoje neki pokazatelji i za jedno i za drugo, a kao najčešći društveni uzroci navode se urbanizacija, laicizacija i rađanje individualizma, usp. Catharina Peersman, *Written Vernaculars in Medieval and Renaissance Times*, u: *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. Ur. J. M. Hernandez-Campoy i J. C. Conde-Silvestre. Wiley - Blackwell, Oxford 2012, str. 646 i 648.

(⁶⁸) Vidi o tome Frans van Liere, *An introduction to the medieval Bible*. Cambridge University Press, New York 2014, str. 2. Dalje isti autor navodi: “Vernacular translations of the Bible *did exist* in the Middle Ages. However, reading Scripture in one’s own language was *far from the only way* that medieval people came into contact with the contents of the Bible, for the medieval world was much more visual and oral in character than our own”, *ivi*, str. 3 (isticanje je naše). Na još jednome mjestu suprotstavlja se “protestantskoj paradigmi”: “[...] on the contrary, the flourishing culture of lay biblical literacy in the vernacular helped create the milieu that made Luther’s achievement possible”, *ivi*, str. 178.

(⁶⁹) Utvrdile su se opisno sve relacije i odstupanja, ali nitko nije objasnio što te relacije i odstupanja zapravo znače. Naše je iskustvo da je jedina važna i opipljiva liturgijska struktura lekcionara upravo redosljed lekcija, usp.: “Just as in the case of the Mass the different books for orations, readings, and chants gradually came to-

Tutte le edizioni incunaboli dei lezionari riportano il solo testo italiano (come già i manoscritti), sono per l'uso quotidiano e seguono fedelmente l'ordine delle letture del messale 'secondo l'uso della santa Chiesa romana' (sic); ordine che si era già affermato da tempo e che passerà poi nel messale di Pio V.⁷⁰

Zašto je ta sintagma problematična, pitanje je koje trebaju objasniti liturgičari, međutim mi možemo postaviti hipotezu. Treba još samo reći, što Landotti ne spominje, da se u talijanskim lekcionarima u kazalima (*tavole*) nekada spominje Kurija, tj. *Corte*, i to s obzirom na red čitanja lekcija (*ordine*); ako se ne spominje *Corte*, spominje se red misala ili pak nekad oboje kao u *TL1479*⁷¹ (*secondo lordine della corte romana in nel messale*). Vjerujemo da bi ta podjela na običaj Svete rimske crkve i običaj Kurije mogla biti ostatak rimske podjele iz 13. stoljeća na više obrednih tradicija, koja u osnovi dijeli urbanu tradiciju od papinske,⁷² a možda je s vremenom ostala samo distribucija naziva, a zatrla se značenjska razlika.⁷³

gether to form the one book of the missal, so also in the case of the Office: the many and various books came together to form the one book of the breviary [...] [A] single book [...] served as a kind of nucleus, and other books tended to gravitate around this core of material", Cassian Folsom, *The Liturgical Books of the Roman Rite*, u: *Handbook for Liturgical Studies: Introduction to the Liturgy*, vol. 1. Ur. A. J. Chupungco. The Liturgical Press, Collegeville Minnesota 1997, str. 286-287. Treba primijetiti da se redosljed lekcija *RL*-a i *BL*-a prema *MR1474* ne razlikuje znatno, ali razlikuje se njihov izbor lekcija iz Misala.

(⁷⁰) Giuseppe Landotti, *Le traduzioni del messale in lingua italiana. Studio storico*. Edizioni liturgiche, Roma 2010, str. 66 [pretisak izdanja iz 1975]. Treba još spomenuti da je iz Landottijeva izlaganja o talijanskim lekcionarima jasno da paratekstualne značajke *RL*-a ne odudaraju od njih.

(⁷¹) *TL1479 = Lepistole, lectioni e euangelii*. Venedig 1479:
<<http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0005/bsb00059969/images/>>.

(⁷²) Usp. Cassian Folsom, *The Liturgical Books...*, cit., str. 264 i 277.

(⁷³) To zaključujemo prema sljedećem citatu: "The Papal Court – departing from the liturgy of the great basilicas – developed a proper Use based on Central Italian customs. Later public opinion began to regard this Use as identical with the liturgy of the pope and Rome, so the Curial Use gained great respect, even though in the Middle Ages it hardly influenced any of the other Uses [...] [A]fter the Council of Trent the Curial Rite became regarded simply as the Roman Rite", Laszlo Dobszay, *The Restoration and Organic Development of the Roman Rite*. T&T Clark, London 2010, str. 8.

Upoznavanje talijanske vernakularne svetopisamske tradicije, i to u većoj mjeri od same potrebe za pučkim lekcionarom, moglo je biti presudan moment za nastanak hrvatskog lekcionara. Čakavci su ga morali negdje vidjeti da bi ga poželjeli imati. Stoga je rano 14. stoljeće vjerojatno vrijeme kada su već mogli nastati prvi hrvatski lekcionari.⁷⁴ Ako se pak nekada pokaže da je talijanska tradicija starija nego što se sada misli, tada bi se moglo razmisliti i o pomicanju granice nastanka hrvatskih lekcionara.⁷⁵ Tradicija talijanskih vernakularnih biblijskih prijevoda krenula je s početkom talijanske vernakularne književnosti, rasla je znatno u 14. stoljeću,⁷⁶ a stotine svjedoka u 15. stoljeću bili su temelj za golemu tiskarsku produkciju.⁷⁷

Osvrnut ćemo se sada na jednu pojedinost – pitanje naziva *Od ubojstva misto*,⁷⁸ koji se javlja u hrvatskim lekcionarima prije 17. stoljeća. S jedne strane Badurina-Stipčević pokazuje još veću crkvenoslavensku ukorijenjenost naziva jer ga pronalazi u *Pariškom zborniku* Slave 73 iz 1375. (*Ubišn' ě město*).⁷⁹ S druge strane od Boehmera doznajemo da je njemačka *Biblija* izdana u Strasbourgu 1466. godi-

(⁷⁴) To vremensko određenje nije u suprotnosti s većinom dosadašnje literature, ali sada se sagledava u posve novome kontekstu.

(⁷⁵) Previše je ekstremno i utemeljeno na malo dokaza Putančevo mišljenje da nastanak lekcionara treba smjestiti čak u 12. stoljeće, vidi Valentin Putanec, *Početak hrvatske pismenosti. Pitanje vremena postanka hrvatskoga latiničkoga lekcionara i hrvatske glose iz XI.-XII. stoljeća u latinskoj Radonovoj Bibliji (VIII.-IX. stoljeće)*, "Forum", 7-9 (1993), str. 653-662.

(⁷⁶) Stierle srednjovjekovno poimanje vertikalnosti i horizontalnosti analizira u mnogo širem ključu nego što je to samo jezično prevođenje, a početak dominacije horizontalne osi povezuje s imenom Francesca Petrarce: "Before Petrarch, the fascination of the mountain had been its verticality. On top of the mountain the view was lifted upward to God. When Petrarch arrives on top of the mountain, however, he is fascinated by the temptation to look down and to discover the world in its open horizontality", Karlheinz Stierle, *Translatio Studii and Renaissance: From Vertical to Horizontal Translation*, u: *The Translability of Cultures: Figurations of the Space Between*. Ur. S. Budick i W. Iser. Stanford University Press, Stanford, California 1996, str. 65.

(⁷⁷) Usp. Lino Leonardi, *The Bible in Italian*, cit., str. 268.

(⁷⁸) Vidi ovdje kraj 2. poglavlja.

(⁷⁹) Vesna Badurina Stipčević, *Toponim Kalvarija u hrvatskim biblijskim prijevodima*, u: *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture*. Udruga Pasijska baština, Zagreb 2003, str. 188.

ne imala *quellung* (= *Schwellung* ‘oteklina’) na mjestu *Calvariae*. To se prema njegovu mišljenju zbog nerazumijevanja u trećem izdanju (Augsburg 1473.) zamijenilo s *peinigung*, a u idućim je izdanjima stavljen naglasak na smrt⁸⁰ – tako npr. čitamo u *Bib1490*:⁸¹ 349v *fiat der tödtung*, što potpuno odgovara stanju u *BL*-u i drugim hrvatskim lekcionarima prije 17. stoljeća. Možda ova poveznica može baciti novo svjetlo na podrijetlo takvih naziva. Može se pretpostavljati od toga da je tko bio u stanju zanimljivo etimologizirati⁸² ili da je naziv preuzet iz kakvih neslužbenih, nelatinskih stranih izvora do toga da su se ta rješenja spontano razvijala na udaljenim područjima. Boehmer sugerira spontanost, ali pitanje je što bi mislio da je znao da postoje paralele i u drugim, udaljenim tekstovima.

Ovdje se dodatno potvrđuje Graciottijevo mišljenje da je hrvatski lekcionar “di genere e di destinazione del tutto diversi rispetto a quelli [...] della prima tradizione liturgico-letteraria slava [...] o a quelli [...] della liturgia bizantino-slava o semplicemente slava orientale”.⁸³ Po njemu je za svaki pojedinačni lekcionar karakteristična “una pluralità di strati accumulati nel tempo in un ininterrotto processo evolutivo”.⁸⁴ Taj proces pak u svojim ekstremima s jedne strane otkriva neke crte koje sežu čak u razdoblje koje je prethodilo hrvatskokrkvemoslavenskom, a s druge strane pokazuje glose i korekcije teksta, što sve upućuje na to da je “lezionario volgare croato [...] un cantiere o un laboratorio aperto nel quale i lavori non finiscono mai”.⁸⁵

No ipak se ne možemo ne zapitati može li Folenino razlikovanje dviju razina prijevoda (vertikalno i horizontalno) dodatno objasniti

⁽⁸⁰⁾ Julius Boehmer, *Golgatha ein alttestamentlicher Name*, “Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft”, 34 (1914), str. 311.

⁽⁸¹⁾ *Bib1490* = *Biblia*, vol. 2. Johan Schönsperger, Augsburg 9 Nov. 1490: <<http://isc.bl.uk/search/search.html?operation=record&rsid=205654&q=3>>.

⁽⁸²⁾ Usp. neprihvaćenu etimologiju *Gol Goatha* ‘mount of execution’, Thomas K. Reilly, *Calvary, Mount, the place of the Crucifixion of Jesus Christ*, u: *The Catholic Encyclopedia*, 3. The encyclopedia press, New York 1908, str. 191-192.

⁽⁸³⁾ Sante Graciotti, *La tradizione testuale...*, cit., str. 127.

⁽⁸⁴⁾ Sante Graciotti, *Le doppie traduzioni nel Messale croato-raguseo, Neofiti 55, della Biblioteca Apostolica Vaticana*, “Slovo”, 56-57 (2006-2007), str. 184.

⁽⁸⁵⁾ *Ibid.*

fragmentirani i heterogeni sastav hrvatskih lekcionara.⁸⁶ Ovdje nam je od velike važnosti *BL*, za koji je primijećeno da je sustavno čišćen od crkvenoslavenskih elemenata u reviziji prema tekstu *Vulgate*.⁸⁷ Međutim, kako je moguće da je tako dobro obavljen posao “decrkvenoslavencizacije”, a da svejedno mjestimice njegov tekst odstupa od *Vulgate*? Jedno je moguće rješenje *Graciottijevo* – varijantnost latinskoga teksta.⁸⁸ Drugo je moguće rješenje (koje ne isključuje prvo, nego ga samo nadopunjuje) da autoritet nije bila isključivo latinska *Vulgata*, tj. da se autentičnim tekstom nije nužno morao smatrati samo onaj koji dolazi iz vertikalnih izvora. Ne treba smetnuti s uma npr. i takva mišljenja da “[t]he material evidence suggests that abridged and fragmented vernacular Bibles were presented and perceived as authentic texts”.⁸⁹ Jednako su se tako u čakavskoj sredini talijanski⁹⁰ vernakularni biblijski tekstovi mogli smatrati autentičnima, što znači da su mogli ostaviti tragove (služeći možda samo kao pomoćno sredstvo) u hrvatskoj lekcionarskoj tradiciji.

Osim prije navedenih primjera slobodnijih prijevoda, mogu se u *BL*-u naći i drugi, koji formalno odskaču i od tipičnih latinskih tekstova i od pregledanih talijanskih, npr. u Mt 26:15:

Quid vultis mihi dare, et ego vobis eum⁹¹ tradam? At illi constituerunt ei triginta argenteos. (VulC)

(⁸⁶) Graciotti ne nudi poligenetski model geneze hrvatskih lekcionara kao alternativu prevladavajućim monogenetskim modelima, nego radije govori o unutrašnjoj fragmentaciji i heterogenosti dijelova sastavljenih iz različitih izvora, Sante Graciotti, *La tradizione testuale...*, cit., str. 178-179.

(⁸⁷) Usp. Franjo Fancev, *Latinički spomenici...*, cit., str. XLIX.

(⁸⁸) Prije Tridentskog koncila i klementinskoga teksta *Vulgate* nije bio uspostavljen autoritarni tekst ni sastav *Biblije* koji bi bio općeprihvaćen i vrijedio za cijelu Crkvu, stoga “one should be wary of projecting early modern concepts onto the medieval reality”, Margriet Hoogvliet, *The Medieval Vernacular Bible in French as a Flexible Text: Selective and Discontinuous Reading Practices*, u: *Form and function in the late medieval Bible*. Ur. E. Poleg i L. Light. Brill, Leiden - Boston 2013, str. 284-285.

(⁸⁹) *Ivi*, str. 300.

(⁹⁰) Ne mora nužno biti riječ o talijanskim tekstovima (možda ozbiljno dolaze u obzir i drugi romanski jezici), ali teško da bi tko mogao zastupati tezu da to nije najvjerojatnije kada su u pitanju horizontalni utjecaji.

(⁹¹) *MR1474* (136) ima poredak *eum uobis* kao i *MR1604* (139), čemu se prilago-

Ča ćete vi meni dati da ja vam pridam nega? A oni slišavše to, odlučiše dati nemu trideset srebrňakov. (BL: 38v)

Taj odlični prijevod *ad sensum* u *BL*-u (posve razumljiv i danas) postaje poslije u reviziji prema klementinskome tekstu *ad litteram*:

*Što hoćete dati meni i ja vam nega pridam? A oni odlučise nemu trideset srebrňakov. (BandL: 100)*⁹²

*Što mi hoćete dati i ja ću nega vami pridati? Oni tada odlučise nemu tridesti pjeneza. (KL: 76)*⁹³

Odakle tolika prijevodna sloboda krajem 15. stoljeća? Dolazi li ona iz predložka ili je u pitanju prevoditeljska kreativnost?⁹⁴ U svakom slučaju, ni horizontalnoj dimenziji⁹⁵ ni kreativnoj strani hrvatskih lekcionarskih prijevoda nije dosad posvećena pozornost koju zaslužuju. Nadamo se da će naš prilog to promijeniti, a *RL* upravo je ključ za novo shvaćanje hrvatske predšesnaestostoljetne lekcionarske tradicije jer bi bez u njemu pronađenih konkretnih horizontalnih prijevoda svako dovođenje hrvatskih lekcionara u vezu s talijanskima bi-

đuje *KL* – vidi dalje u tekstu (*MR1604 = Missale Romanvm ex Decreto Sacrosancti Concilij Tridentini restitutum. Ex Typographia Vaticana, Romae MDCIII (= 1604):* <http://www.europeana.eu/portal/record/9200386/BibliographicResource_3000044770373.html>.

⁽⁹²⁾ *Bandulavićev lekcionar = BandL = Pistole i evangelya: das Perikopenbuch des Ivan Bandulavić von 1613. Teil a: Nachdruck. Ur. E. von Erdmann-Pandžić. (Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte, 7a [= Vrela i prinosi za hrvatsku kulturnu povijest]). Böhlau Verlag, Köln - Weimar - Wien 1997 [preti-sak].*

⁽⁹³⁾ Gotovo je nevjerojatno da se trag tog prijevoda koji je izvornim hrvatskim govornicima gotovo nemoguće pravilno interpretirati održao u jednom suvremenom izdanju: “Što ćete mi dati i ja ću vam ga predati”, *Online Biblija*. Copyright 2012 Kršćanska Sadašnjost: <<http://biblija.ks.hr/>>.

⁽⁹⁴⁾ “Né va dimenticato che fra traduzione e produzione originale c'è interazione costante”, Gianfranco Folena, *Volgarizzare e tradurre*, cit., str. 12. I Graciotti na neki način daje mjesto kreativnosti tvrdeći da svaki prepisivač aktivno intervenira “sul tenore della traduzione per correggerla o migliorarla stilisticamente, o addirittura cambiarla sulla base di un nuovo modello latino accreditato col tempo come più valido”, Sante Graciotti, *Le doppie traduzioni...*, cit., str. 184.

⁽⁹⁵⁾ Treba još spomenuti da se recepcija čakavskog *BL*-a u obliku šesnaestostoljetnih štokavskih rukopisnih prijepisa u Dubrovniku također može smatrati horizontalnim prevodenjem.

lo na mnogo labavijim temeljima. Hrvatska je lekcionarska produkcija sačuvana ipak u malobrojnim svjedocima, pa je posezanje za stranim svjedocima logičan korak da se njihovu istraživanju da novi poticaj, a najmanje zato da bi se upoznali, osvijestili i razumjeli procesi u njima koji su se odvijali na europskoj razini.

7. Zaključak

Ovim radom postavljeni su čvršći temelji za ispravan pristup proučavanju i (re)interpretiranju *Ranjinina lekcionara* jer su se dodatno objasnili putovi njegova nastanka, a osobito se razjasnila njegova heterogena priroda. Zahvaljujući prepoznavanju talijanskih svjedoka kao relevantnih i za proučavanje hrvatskih svjetopisamskih tekstova, zacrtane su i smjernice za daljnje istraživanje geneze najstarijih hrvatskih lekcionara, ali i samih njihovih prijevoda. Sada su konačno poznate sve najvažnije silnice koje su utjecale na oblikovanje tekstova hrvatskih lekcionara – dvije vertikalne: latinska i crkvenoslavenska – te jedna horizontalna: talijanska. Prepoznavanjem te horizontalne dimenzije stečeni su svi uvjeti da se širenje lekcionara konačno proučava u primjerenom kontekstu – međunarodnom. Tekstologe čeka sada neusporedivo složeniji zadatak lučenja tekstualnih slojeva, a očekuje se i da se razjasni koliko tekstovi hrvatskih lekcionara duguju i duguju li uopće kreativnosti svojih prevoditelja i redaktora.⁹⁶

SUMMARY

The paper presents new insights into the *Ranjina Lectionary*, a vernacular manuscript written in the Latin script that originates from Dubrovnik (early 16th century). It is argued that this lectionary has a liturgical structure of an Italian lectionary (that differs from the structure of the first printed Croatian lectionary from 1495), and that its rubrics, which are written in the Italian language, are copied from more than one Italian lectionary. It is also argued that one of the formative factors of this Lectionary is the horizontal translation (G. Folena) from Italian. The paper concludes with a discussion of the importance these findings might have on the research of the entire genesis of the Croatian vernacular lectionaries.

⁽⁹⁶⁾ Ovaj rad nastao je u okviru projekta *Documentation and Interpretation of the Earliest Croatian* (2698), koji financira Hrvatska zaklada za znanost.